

О. Нұсқабаев

ә.ғ.д., профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан (orazbek.nuskabayev@ayu.edu.kz)
ORCID: 0000-0001-8124-8793

Жіп таңбалы көзелерді Еуропаға кімдер алып барған?

Аңдатпа

Орталық және Шығыс Еуропа аумақтарында жүргізілген археологиялық қазбаларда мыс және қола дәуірлеріне жатқызылған жүздеген біркелкі молалардан (одиночных могил) жанына ерте дүниелік тұрмыс заттары мен құралдары – баулықталған керамика (шнуровая керамика) және «тас балталар» (каменные топоры) қойылған адамдардың мүрдeleri қазып алынған.

Батыс және орыс тарихшылары бұл мәдениет ошақтарын «баулықталған керамика мәдениеті» (культура шнуровой керамики) не «соғыс балтасы мәдениеті» (культура боевых топоров) деп атайды. Әрі ж. с. д. 3200–2300 жылдар не ж. с. д. 2300–1800 жылдар аралығында Еуропада кенеттен пайда болған бұл мәдениет ошағын түлеткендер «таза үндіеуропалық жұрттар болған» деп түйіндейді. Шынында да солай ма? Осының анық-қанығын анықтау үшін мақалада бұл мәдениеттерді кімдердің өздерімен бірге Еуропаға алып келіп үлгі еткендігі соңғы жылдары ғана ғылыми айналымға кіріктіріле бастаған тың антропологиялық, археологиялық, лингвистикалық және ДНК-генеалогиялық айғақтар негіз етіле отырып дәйектеледі.

Кілт сөздер: баулықталған керамика, соғыс балтасы, жалғыз келкі молалар, этникалық түзілім, таралым кеңістігі, мәдениет түрлері, археологиялық қазба көріністері.

O. Nuskabayev

Dr., Prof. Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan (orazbek.nuskabayev@ayu.edu.kz)

Who Brought Jugs With the Sign Thread to Europe

Abstract

In archaeological excavations carried out on the territory of Central and Eastern Europe, the remains of people from single graves attributed to the copper and bronze eras were found, with objects and tools of early everyday life - cord ceramics and "stone axes".

Western and Russian historians call these cultural centers the "Cord Ware culture" or "battle ax culture." And those who revived this cultural center, which suddenly appeared in Europe between 3200-2300. BC. or 2300-1800 BC, are "pure Indian Europeans." Is it really? To clarify the evidence, the article substantiates the fact that those who brought these cultures with them to Europe are new anthropological, archaeological,

О. Нұсқабаев. Жіп таңбалы көзелерді Еуропаға кімдер алып барған?

linguistic and DNA genealogical evidence, which only in recent years began to be introduced into scientific circulation.

Keywords: corded pottery, battle ax, lonely graves, ethnic formation, distribution area, types of culture, archaeological excavations.

Орталық және Шығыс Еуропа аумақтарында археологиялық қазбалар жүргізілгенде мыс және қола дәуірлеріне жатқызылған жүздеген біркелкі молалардан жанына ерте дүниелік тұрмыс заттары мен құралдары адамдардың мүрделері қазып алынған болатын. Сол уақытта батыс және орыс тарихшылары бұл мәдениетті түзушілер «таза үндіеуропалық жұрттар болған» деген пікір білдірген. Мысалы, А.Г. Кузьмин бұл дәйектеменің мәнісін былай түсіндіреді. Баулықталған керамика мәдениеті таза үндіеуропалық жұрттар туындысы. Соңғы неолит және қола дәуірлерінде (ж.с.д. III–II мыңжылдықтарда) күллі еуропалық аймақтарға жайылған десе де болады. Осыған қарап, антропологтар бұл мәдениет ошағын жасаушылар үндіеуропалық жұрттар болғандығына күмән келтірмейді.

Қабірлер таяз, бар-жоғы 1 метрдей тереңдікте шұңқырланған. Шұңқырлар қатарластырыла қазылған. Жерленгендерді, мысалы, ер адамдарды оң жамбастата жанына тас балта салып, әйелдерді сол жамбастатып, жанына түбі жалпақ, сырты баулықталған қыш ыдыс (шнуровой керамика) қойып қабірлеген. Өлгендерді бұлай қабірлеу жоралғысы тек үндіеуропалықтарға тән құбылыс екендігі анық тұжырымдалған [1].

Дей тұрғанмен, ж.с.д. 3200–2300 жылдар, не ж.с.д. 2300–1800 жылдар аралығында Еуропада кенеттен пайда болған делінетін «баулықталған керамика мәдениеті» (культура шнуровой керамики) немесе «соғыс балтасы мәдениеті» (культура боевых топоров) ошақтарын жасаушылар «таза үндіеуропалық жұрттар болған деушілердің түсіндірмелерінің шикілігі өзінен-өзі білініп тұратын. Өйткені археология ғылымында, белгілі бір жер қабатынан қазып алынған не ыдыстың, не еңбек құралының нақ зерттеліп отырған аймақта жасалып, ұзақ уақыттар бойы пайдаланылғандығы оның алдындағы қатпарлардағы артефактілермен айғақталуы міндетті. Онсыз зерттеу тақырыбына арқау болып отырған артефакті өзге өңірлерден дайын күйінде осы маңға келтірілген делінеді. Оны кімдердің осы маңға алып келгендігі, олардың шығу тегі кімдерден екендігі іздестіріледі.

Міне осы себептен болар, «баулықталған керамика» (дұрысы, жіп таңбалы көзе) немесе «соғыс балтасы» (дұрысы, тас балта) мәдениеттерін тек үндіеуропалық халықтар түлеткен делінетін теорияның біржақтылығы айқын сезіліп қалатын. Оның үстіне батыс және орыс тарихшылары «үндіеуропалықтар» деп дәріптеп жүргендерінің де Орталық Азияда аяқтанғандығы қашаннан белгілі жәйт тұғын-ды. Оның мәнісін ДНК – генеалогиялық зерттеу тәсілін негіздеушілердің бірі американдық ғалым А.Клесов былай түсіндіреді. Таза орталықазиялық құрама гаплотоптары деп есептелетін NOR гаплотоптарының бірі II зәузатынан бұдан 25 мың жылдай бұрын Алтай таулары маңында R, одан R1 гаплотоптары түзіледі. Арада бірлі-екілі мыңжылдықтар өткенде R1-ден R1b гаплотопты жұрттар аяқтанады. Міне, осы R1b тобы Тибетті, Пәкістанды, Үндістанды, Иранды, Анадоныны басып өтіп, Балқан түбегі аймағына тұяқ іліктіреді. Бұл маңда тұрақтамай оның әрі ішкі Еуропаға қарай жылжыған топтары Карпат тауларының батысынан Балтық теңізіне дейін өрістейді. Бірер тобы шығысқа бағыт ұстап, Днепр-Дунай аралығына қоныстанады. Ал бұл уақыттарда бұл маңда Алтай өңірінен тайганың күнге бетін ала Еуропаның солтүстігіне жетіп қоныстанып алған осы R1b гаплотоптық жұрттардың біршамасы мекендеп отырған болатын. Сөйтіп, әу баста шығу тектері бір болғанымен араға мыңдаған жылдар салып, бөлектене түскен өзара ағайындас, туыстас жұрттар қайта қауышады. Екеуіне де алтайлық атамекендерінде өзара түсіністікті ілкі түрк тілі ортақ болатын.

Еуропаның қазіргі халықтары арасында тілдері үндіеуропалық аталып өзгергенімен, R1b гаплотобынан ұрпақтанғандар молынан ұшырасады. Мысалы, R1b1b2 зәузаты: ДНК – генеалогиялық сараптан өткен баскілердің – 88, испандардың – 70, бельгиялықтардың – 63, италяндардың – 62, британдардың – 68 (валлилердің – 89), ирландардың – 81, немістердің – 50, француздардың – 52, португалдықтардың – 62 пайызына тән. R1b ұрпақтары ұғынысқан сол түпкітүріктік агглютинативті тіл Еуропаның кей жерлерінде жыл санаудың 10-шы ғасырларына дейін қолданыста болған [2, 670–785-бб.; 863–903-бб.; 3, 3–58-бб.; 4, 29–50-бб.].

Жоғарыдағы сараптаудағы соңғы, яғни «түпкітүріктік агглютинативті тіл Еуропаның кей жерлерінде жыл санаудың 10-шы ғасырларына дейін қолданыста болған» деген сөйлемді одан ары жандандыра түсу үшін лингвистер – орыс ғалымы Ю.Н. Дроздов, латыш ғалымы Г. Шукке, қазақ ғалымы Ж. Бейсенбайұлы өз

еңбектерінде еуропалықтардың түпкі бастауларындағы арғытүріктік сипаттарға барлау жасайды. Көне дерек көздеріндегі байырғы ұғым-түсініктердің тұрмыстың қай саласында қолданыста болғандығын ежіктейді. Тілдегі ұқсастықтарды саралап, жергілікті топонимдер мен гидронимдердің мән-мағыналарына ой жүгіртеді. Лексикалық, фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік мысалдардың мәндерін қазбалап, арғытүркілік этимологиялық ұғым-түсініктердің еуропалықтардың тілдеріне қалай ауысқандығын бағамдайды. Сөйтіп, еуропалықтардың шығу тегіне қатысты бұрындары ғылыми айналымға кіріктірілмеген тың деректерді мәліметтейді [5; 6; 7].

Соңғы сілтемелерге қарағанда ерте дүниелік орталықазиялық жұрттардың жан-жаққа қоныс аударулары бір рет қана емес, ондаған мәрте орын алған сыңайлы. Сондықтан осы арада реті келіп тұрғандықтан, ерте дүниелік орталықазиялық жұрттардың көші-қондық үдерістерінің жол картасына үніліп, барып қоныстанған өңірлері қай аймақтарда болғандығын саралап өтелік.

Археологиялық жарияланымдарда алғашқы адамдардың орта палеолиттің (ж.с.д. 100 000–40 000 жж.) соңына таман және кейінгі палеолиттің (ж.с.д. 40 000–11 000 жж.) алғашқы жартысында-ақ Орталық Азияда жерсінгендері тас құралдар (тас пышақ, тас балта, ұшына яшмадан (кварцтың бір түрі) қашалған шақпақтасты кесік – микролит қыстырылған ағаш сапты найза, т.с.с.) жасауды меңгеріп алып, күнделікті тұрмыста пайдаланып жүргендігі мысалданады [8, 79–88-бб.].

Ал ағылшын ғалымы Дж. Мелларттың түсіндіруі бойынша, алдымен Таяу Шығыста, одан кейін Еуропаға протонеолиттік мәдениет үлгілерін, мысалы, садақ пен тас құралдарды (микролитті пышақ, тас балта, ұшына микролит қыстырылған ағаш сапты найзатас, т.с.с.) бұдан он екі мың жыл бұрын келгендер өздерімен бірге алып келген. Олардың солтүстіктен, яғни қазіргі Оңтүстік Орал мен Орталық Қазақстаннан басталған жылжуларының айғақты іздері Каспий теңізінің оңтүстік мүйісіндегі Белт, Хоту, Ирактың теріскейіндегі, Анадолыдағы, Балқан түбегіндегі, Орталық және Шығыс Еуропадағы ондаған үнгір тұрақтарда қатпарланып қалған [9, 18–21-бб.].

Ал, Орталық Азияның батысында мекендеген таза түрк текті R1b гаплотопты жұрттардың біршамасы бұдан 13–11 мың жылдай бұрын Жайық өзенінен өтіп, теріскей және батыс өңірлеріне қарай көші-қон түзген. Көшпелі бұл жұрт жолай 13–11 мың жылдай бұрын сероглазов мәдениетінің, одан кейін 6–7 мың жылдай бұрын орта Еділ

мәдениетінің негіздерін қалаған. 7 мың жыл бұрын самара, 7500–5500 жыл бұрын ортостог, 7–6 мың жыл бұрын хвалын, 7–5 мың жыл бұрын кама мәдениеттерін орнықтырған. Соңыра жоғарыдағы мәдениет ошақтарын аяқтандырған таза түрк текті R1b гаплотопты жұрт бұдан 6500–1300 жыл бұрын Теріскей Еуропада «көнешұңқыр» мәдениетін өмірге келтірген [4, 1656–1657-бб.].

Теріскей Еуропаның суықтау ауа-райына қарай көнешұңқырлықтардың бірқатары кам кесектен үйлер тұрғызып алып, сонда тұрған. Егін еккен. Көнешұңқырлықтардың басым көпшілігі өндіруші мал шаруашылығымен айналысқан. Олар өгіз жегілген арба үстіне орналастырған киіз үйлерде тұрған.

Күллі Еуразия кеңістігінде етек жайған «көнешұңқыр» мәдениеті (ямная культура) ошақтарын орыс тарихшылары «шегенделген» (срубных) және «тақта тас» (плиточная могила) ошақтарымен бірлікте зерттейді. Ал батыстық археологтар бұл мәдениет ошақтарын бір-бірінен бөліп-жармай, бір аталыммен, яғни «қорған мәдениеті» (курганная культура) деп ұлықтап саралайды.

Орыс және батыс ғалымдары жоғарыда аталған мәдениет ошақтарын, сондай-ақ «соғыс балтасы», «баулықталған керамика» және басқа да еуразиялық кеңістіктен табылып қазылған барлық мәдениет ошақтарын арғы үндіеуропалық жұрттардан қалған мәдениет ескерткіштері деп түйіндегенді ұнатады. Үндіеуропалықтар деп жүргендерінің біршамасының Орталық Азияда ұрықтанып, кейіндеу келе әлемнің түкпір-түкпіріне, соның ішінде Еуропаға да келіп қоныс тепкендігін жасырып, айта бермейді. Қағыс қалдырады.

Дейтұрғанмен, ДНК-генеалогиялық зерттеу тәсілі айналымға енгелі бері күллі еуропалықтардың пайда болған жері де, шығу тегі де бұлыңғыр, «үндіеуропалық тілді топтан» бұтақтаған-мыс делінетін теріс идеяның мәнділігі жұқарып, шикілігі білініп қалды. Осыны сезінетіндіктен де болар, бұл теорияны уағыздаушылардың бүгінгі тобы оны «жаңғыртуда». «Жаңғыртушылар» алдыңғы уағыздаушыларының «бүкіл еуропалықтардың арғы ата-бабалары үндіеуропалық тілді топтар болған» деген тұжырымдамаларын сырып тастаған. Оның орнына «жаңғыртушылар» үндіеуропалық тілді топтар тек бүгінгі еуропалықтардың қайсыбір этникалық құрылымдарының ғана арғы ата-бабалары болған-мыс дегендей «жаңартылған» түсіндірмелерді насихаттауда. Мұның дәлеліне соңғы жылдары асыра дәріптеле бастаған «соғыс балтасы» (дұрысы – тас балта) немесе

О. Нұсқабаев. Жіп таңбалы көзелерді Еуропаға кімдер алып барған?

«баулықталған керамика» (дұрысы – «жіп таңбалы көзе») мәдениеті теориясын мысалдауға болады.

«Жаңғыртушыларды» тіпті басқаларын айтпағанның өзінде «үндіеуропалық тілді топ» теориясын құлшына қорғаған америкалық археолог Мария Гимбутастың (ұлты литван) ескертулері де тоқтата алар емес. Мария Гимбутас өзінің археологиялық қазбалары есептерінде «баулықталған керамика» мәдениетін «қорған мәдениетіне» жатқыза тұжырымдап, «ана аймақтың қыш ыдыстары мына өңірдікінен өзгешелеу» деп құбылтудың дұрыс еместігін әріптестеріне ескерткен болатын [10]. Бірақ М. Гимбутас тарапынан айтылған ескертпелерге оның әріптестері сияқты, бүгінгі «үндіеуропа тілді топ» теориясын «жаңғыртушылар» құлақ асар емес. Терісті насихаттарын үдете түсуде. «В настоящее время культура шнуровой керамики рассматриваются (в том числе критиками курганной гипотезы) не как общий предок всех народов индоевропейской языковой семьи, а как одна из крупных ветвей данной семьи, а именно протобалтославян на востоке и протогерманцев, протокельтов и протоиталийцев на западе» [1, 3-б.].

Түсіндірмелердің біржақтылығын байқату үшін протокельттердің және протоитальяндықтардың шығу тектеріне қатысты пікірлер білдірген бірнеше танымал ғалымдардың еңбектеріне сілтемелер жасайық.

М. Гимбутас өзінің археологиялық қазбалық есептерінде жоғарыда айтылған уақыттардан кейін де түздік жұрттар Еуропаға қарай бірнеше рет толқын-толқын болып өткендігін мысалға келтіреді. Солардың бірі Қара теңізді жағалай Дунай өзенінен асып, Оңтүстік Еуропаның теріскей-батысына шашырай қоныстанған көрінеді. Солармен бірге осы өңірлерге жеткен түздіктерге тән жерлеу қорымдары, құрамына ұлтас ұнтағы қосылған түбі жұмыр қыш ыдыстар, шақшақ тасты құралдар (пышақ, шот, балта, үш бұрышты садақ жебелері, арба дөңгелектері, т.с.с.) көптеп қазып алынған [11, 387–393-бб.].

Осы өңірде, яғни Апеннин жарты аралының теріскей батысында құрылған, – дейді қазақ ақыны, заманымыздың ұлы лингвист ғалымдарының бірі Олжас Сүлейменов, – Этрурии қала мемлекеттерінің Федерациясы ерте дүниелік әртүрлі этникалық топтардан түзілген әлеуметтік-саяси мемлекеттік құрылымдардың бірі болды. Әрі бұл қала-мемлекеттік федерациялық құрылым Еуропада бой көтерген тұңғыш мемлекеттік құрылым болып есептеледі.

Мемлекетте әртүрлі социумдық топтар өзара сыйластықта тату-тәтті өмір сүрді. Өзара құрмет тұтушылық, тәртіп ережелері қатаң сақталды. Заң үстемдік етті. Барлық топтарға ортақ жазу әліппесі қалыптастырылды. Мәдениет айрықша дамытылды. Өндіруші шаруашылық өрістеді. Этруски жазуы халықаралық мәртебені иеленді.

Келе-келе *lati/latin, latina* қала-мемлекеті атанған бірлестіктің орталығы бұдан 2775 жыл бұрын этрустер тұрғызған Рома қаласына орнықты. Алдында «латындықтар» деп аталған халық енді «романдықтар», яғни «римдіктер» деп ұлықтала бастады. Роман тілділер тізімінің латын тілінен басталуы осыдан болса керек.

Рома қаласы Рим әрі империя астанасы атанған замандарда да этрускилердің үстемдігі айқын білінетін. Өйткені қаланың да, империяның да гүлденіп көркеюінде этрускилердің ақыл-ой мен еңбегінің жемістілігі ап-айқын болып білініп тұратын. Қаланың архитектурасы, айрықша сәулеттілігі, театрлары, рухани өмірінің байлығы былайғы жұртты таң қалдыратын. Сонымен қатар империяда керамикалық және металл өңдеу өндірісі, қолөнері және көркемсурет өнері барынша дамыды.

Этрускилер өздері өмір сүрген өңірлерді «өз жеріміз» (*LATI*), ал өзге өңірлерді бұл «латия» емес, бөтен, яғни «*ITAL*» (Италия) деп атаған. Күллі Еуропаны темір тырнағының астына басқан Рим «Италия» шекарасын кеңейте түсті. Римді ұлы империя атандырды. Дей тұрғанмен ескілікті тілден қалған ұғым-түсініктер Рим империясында көп уақыттарға дейін қолданыста болды. Солардың бірі көнетүрк тіліндегі «*tekemet*» (төсеніш немесе жамылғы) ұғымы.

Латын тілінде «*tekemektum*» ұғымы «жамылғы» (покрывало, одеяние, одеяло) түсінігін білдіреді. Түрк тіліндегі «жамылғылық лыпа» түсінігі роман тілді халықтарда үш түрлі заттық ұғымды білдіріп тұр. Ал, мұның өзі сонау есте жоқ ескі замандарда-ақ түрк тілді халықтардың тіл байлығының өте жоғары деңгейде қанаттанғандығын білдірсе керек [12, 426–430-бб.].

Дегенмен еуропалықтардың бойында түрк текті жұрттардың да қаны бар екендігін жоққа шығарушылар этрускилерді Алдыңғы Азиялық шығу тегі анықталмаған белгісіз бір халықтан бұтақтандырады. Оларды әлпештеп апарып, Апеннин жарты аралына қондырды. Тілдері қазіргі итальяндықтардың тілдерінің ескілікті варианты болған дейді [13, 63-б.]. Бірақ бұл бағыттағы зерттеулер ешқандай нәтижеге қол жеткізе қоймаған. Осылардың тілі «үндіеуропалық тілді топтардан» туындаған делінген бірнеше

еуропалық этностардың тілдік ерекшеліктерін зерттеулер де іздестірілген нәтижеге қол жеткізбеген. Тек тілдеріндегі қайсыбір ескілікті ұғым-түсініктердің көнетүрк тіліне жататындығы анықталған. Осыны негіз ретінде ұстанған ғалым В. Бранденштейн этрускилердің арғы ата-бабалары Орталықазиялық жұрттардан болған деген тұжырымға келген. Бірақ В. Бранденштейн «үндіеуропалық» теорияны жақтаушылардың қысымымен кейіндеу келе этрускилердің түрктелігі туралы тұжырымынан бас тартқан [14, 13-б.].

Этрускилердің кімдерден бұтақтанғандығы туралы пікірталас осымен тоқтап қалмаған. Керісінше, кейіндеу келе де әртүрлі болжамдар жасалып, әртүрлі пікірлер өте көп айтылған. Сондай пікірлердің бірнешеуінде ерте дүниелік еуропалық тарихшылардың трояндықтарды түрктелі халық ретінде атамалап, түсіндірмелеріне дәлелдемелік деректер мысалдағандығы айтылады. Мысалы, Фредегердің VII ғасырдағы хроникалық жазбаларында трояндықтардың түрктелі халық екендігі аталып, Троядан күй кеткеннен соң қаланы тастап Паннонияда жерсініп отырған франктерге және ағайын-туыстықтары бар скифтерге қарай көші-қон түзгендігі баян етілген.

XII ғасыр тарихшысы Тирели Уильям трояндықтардың түрктелі халық екендігін дәлелдеген. Трояндықтарды ол туркостар деп ұлықтаған [15, 13–16-бб.].

Патша тұқымынан шыққан римдік әскербасылары өздерінің трояндықтардан екендігін мақтан тұтқан. Бір қызығы, олардың есімдері көктүрктік ру-тайпа аталымдарымен үйлесе жарасып тұр. Мысалы, Askani есімі көнетүрк руы Askan, Tibarі тайпасы taber, Сау/Кау, гауі – көнетүрк тайпасы аталымы, Yuli (Yol, Yoloy) – ежелгі татарлық адам есімі.

Қазіргі Италия аумағында этрускилерден мұра болып қалған ономастикалық есімдік және топонимдік аталымдар молынан ұшырасады. Айталық, антикалық қайнарларда Италияның Сицилия аралында үш тайпа жұрты: sikan, sikel және elimдер мекендейтіндігі жазылған. Еуропалық ғалымдар оларды трояндық жұрттардан болуы мүмкін деп санайды. Ал, кейінгі жылдардағы зерттеулер олардың түп тектері түркілік жұрттардан екендігін анықтап берген. Мысалы, sikel-дердің түрктелі венгрлік тайпа жұрты екендігі анықталған. Sikel-дерде арғы ата-бабаларының руникалық жазбалық ескерткіштері осы уақыттарға дейін сақталған. Ал elim тайпасы түрктелі Алшын (alçin) бірлестігі құрамында аталады.

Афиндік патша Еусу есімі қазақтардың дүниеге жаңадан келген сәбилерге беретін Еге есімімен бірдей болып үйлесім тауып тұр. Көнетүрк тілінде Еге есімі «ие», «қожа», «князь», «билеуші», «қамқоршы» ұғым-түсініктерін білдірген. Ал Элладаның жоғары дәрежелі ақсүйектері жиі ұлықтаған Інах есімі ежелгі түрктен жұрттарда ел басшысынан кейінгі екінші тұлғаға, аймақ билеушілеріне берілген. Демек, Апеннин жарты аралын мекендеген жұрттар грек-рим билігі орныққанға дейін Орталық Азиядан осы аймаққа көшіп-қонған түрктен жұрттар болған, – деген академик Н.Я.Марр пікірінің методологиялық мәні бар [16, 66–170-бб.].

Этрускилердің түрктенлігі лингвистикалық зерттеу нәтижелерімен дәлелдене түседі. Бұл саладағы зерттеулердің ішінде түрк лингвисті Адила Айданың еңбегі зор құрметпен аталады. Осыдан болар, татар ғалымы, академик Мирфатых Закиевтің «Түрктен халықтардың шынайы тарихы» атты лингвистикалық тұрғыда негізделген қомақты зерттеуінде А.Айданың лингвистикалық тұғырнамалары өте жоғары бағаланған [17, 162–166-бб.].

А. Айданың тұғырнамалық қорытындысы бойынша, этрускилік алфавитті дайын күйінде ежелгі түрктен халықтар Орталық Азиядан өздерімен бірге ала келген. Уақыт өте келе бұл алфавит әлемге белгілі латын алфавитіне айналған.

Сондай-ақ, А. Айда этрускилік және түрктен ұғым-түсініктердің пайда болуының түбі бір екендігін екі тілден 40 шақты сөзді бөліп алып, салыстыра талдайды. Олардың 15-і діни ұғым-түсініктер. Бұл ұғым-түсініктер латын тілінде қолданыста болған. Өйткені ежелгі римдіктер діни жоралғыларды этруски тілінде орындаған. Қалған 25-і ежелгі этрускилер мен түрктен күнделікті өмірде қолданған ұғым-түсініктері.

Дәлелдемеге А. Айданың түрк тілінде жариялаған «Etrusker» (Tursakalar) Türk idiler: “ilmi deliller” («Этруски» (Турсактар) түрк болған: ғылыми дәлелдер») атты зерттеуінен бірнеше мәлімет мысалдалық.

1. темплум – Жаратушыға табыну: -ум латын аффиксі, темпл – түрк тіліндегі тап, табыну (құлдық ұру) ұғым-түсінігі.

2. атриум (атр-иум): -иум латын аффиксі: атр<ата+йер (ата жер, атажұрт, демек атриум – этрускилер елі, ата жұрты.

3. атта – ұлы ата: бұл ұғым-түсінік қазіргі итальяндықтарға этрускилерден қалған.

4. апа, әке: көне түрк сөзі аба-ның қазіргі түрктенді аталымы.

5. (о)клан (оклан), түрк сөзі оғлан (ұл).

6. қап – контейнер, қорап, қапшық – түрктік ұғым-түсінік, зат сақталған ыдыс.

7. расено – этрускилердің өз аталымы «арыс» деген түрк сөзінен туындаған этнонимдік аталым, зор, күшті деген ұғым түсініктерді білдіреді [18, 164–165-бб.].

Жоғарыда есімдері аталғандармен қатар бүгінгі батыстық ғалымдар «еуроцентристік» ұстанымдарды сырып тастап, адамзат өркениеті дамуында барлық халықтардың үлесі барлығын насихаттауға ден қоюда. Қазіргі қоғамдық өмірдегі плюрализм мен ашық пікірталастығы көпшіліктің ақыл-ойын адам баласының өсіп-өнуі мен гүлденіп өркендеуі жөніндегі танымдық жаңа білімдермен байыта түсуде. Осы тұрғыдан алып қарастырғанда аты-жөні әлемге танымал филолог, лингвист, көне тілдер тарихының білгірі итальяндық ғалым Марио Алинеидің этрускилердің түрктелілігін дәлелдеген еңбегінің әлемдік деңгейде қуатталуы көңіл тасытады.

Марио Алинеидің «Gill etruschi erano turchi (Dalla scoperta delle affinita genetiche alle conterme induistichee culturall)» (Этрускилер түрктелі болған...) атты еңбегі 2013 жылы Римде жарық көрген. Кітап жарияланысымен-ақ еуропалық тарихшылар, филологтар және лингвистер арасында қызу, бірақ ашық пікірталасын туғызды. Себебі, автор өз еңбегінде соңғы жылдары жүргізілген генетикалық зерттеулердің нәтижелеріне сүйеніп, генетикалық тұрғыда этрускилер мен анатoliaлық түрктердің шығу тектерінің бір екендігін дәлелдеген. Анатолиялық түрктер арқылы этрускилердің Түркістан, Иран, Кавказ халықтарымен туыстасатындығын анықтаған. Одан әрі Марио Алинеи этрускилерде түрктермен тілдік ортақтықпен қатар, мәдениет саласында да түрктік із барлығын нұсқаған. Сөз саптаулары мен сөз құрылыстарындағы фонетикалық, морфологиялық және лексикалық ұқсастықтарды талдап, жан-жақты ашып берген. Қаншық қасқыр аңызының түрктік жұрттардан бастау алатындығын, мәдениет, сәулет, архитектура, сурет өнері, қолөнері, әшекейлік бұйымдар жасау өнері, алфавиттік нұсқа, спорт саласы (еркін күрес), музыка, би өнері, жерлеу жоралғылары, киім өрнектері, т.с.с. ұқсастықтары біріздендірілген. Сонымен қатар Марио Алинеи «еуроцентристік көзқарас» аясынан шыға алмай, түрктелі жұрттардың әлемдік өркениет дамуына қосқан үлестерін терістеуші қайсы бір батыс және орыс зерттеушілерін қатты сынға алған. Түрктелі Орталықазиялық жұрттардың Еуропаға қоныстана бастаулары ж.с.д. ондаған мыңжылдықтар бұрын орын ала

бастағандығын нақты артефактілік қайнарларды мәліметтей отырып дәлелдеп бере білген.

Римдік және империялық көзсіз өркендеулерге этрускилер орнықтырған мемлекеттік басқару тетіктері, құрылыстың, сәулет өнерінің, архитектураның, жазу-сызудың (латын алфавиті) тәртіп ережелері мен заң үстемдігінің қалыптатылуы ықпал еткен.

Жалпылай айтқанда, заманымыздың ұлы лингвистерінің бірі Марио Алинеидің аталмыш және мәдениет, тіл, тарих, лингвистика, культурология, антропология, палеотілдер, алтай тілдері, түрк тілдері, т.б. еңбектері Еуропаның ондаған мемлекеттерінде, АҚШ-та, Канадада, Австралияда, Азиялық бірнеше мемлекеттерде жарық көрген. Еңбектерінің шынайы ғылымилығы жоғары бағаланған.

Ғалым Марио Алинеидің жоғарыда қысқаша мазмұндалған еңбегімен қатар азербайжандық филолог Фирудин Агасиоғлудың еуропалық халықтардың бірнешеуінің тілдеріне аударылып басылған «Этрускилер мен түркілердің байланыстылығы» («Etrusk – türk bağı», Ваки, 2010) атты еңбегі соңғы жылдары түркология саласында жарық көрген, әрі халықаралық деңгейде жоғары бағаланған жарияланымдар ретінде аталады [19].

Ж.с.д. 753 жылы этрускилердің королі Ромулустің немересі ел астанасы Тарквиниядан біршама қашықтықта жаңа қаланың іргетасын қалатады. Жаңа қалаға Рома (Рим) деген атау беріледі. Қаланы ж.с.д. VI ғасырда кельттер жаулап алады. Міне осы кельт атты халықтың арғы бабалары «баулықталған керамика» мәдениетін түзуші үндіеуропалықтардың батыс бұтағының бірі ретінде аталады.

Міне, осы протокаельттердің шығу тегін іздестірулер еуропалық ғалымдарды күтпеген жаңалықтарға қол жеткіздірген. Көп уақыттарға дейін үндіеуропалықтар делініп келген хеттердің шығу тегі Орталықазиялық жұрттардан екендігін анықтап берген. Олар сонау есте жоқ ескі замандарда-ақ Орталық Азиядан көшіп келіп, Кіші Азияны жерсінген көрінеді. Кіші Азияда олар Египетпен иық тірестірген өте мықты әрі барынша гүлденген мемлекет орнықтырған. Оған Хет патшаларының фараондар Аменхотеп III және оның ұлы Эхнатон биліктері тұсында Египетпен әскери, сауда-саттық және дипломатиялық байланыста болғандығын растайтын құжаттардың Египет архивтерінен табылуын куәлік етіпті. Ал археологиялық қазбалар барысында табылған шумер-аккад-хет сөздігі 15 мыңнан астам қыш таңбаларда жазылыпты. Хет патшаларының жарлықтары, сауда-саттық есептері, мәдени, саяси, тарихи және әдеби мәтіндер

О. Нұсқабаев. Жіп таңбалы көзелерді Еуропаға кімдер алып барған?

археологтарды тіптен таң қалдырған. Мұның бәрі Хет мемлекетінің өз заманында өте озық әрі гүлденген ел болғандығын білдіреді. Ең қызығы, осы хеттердің шығу тегін іздестірулер, еуропалық тарихшыларға, олардың қазіргі қазақ халқын құрылымдап отырған ұлыстардың бірі – кетелермен түбі бір жұрт екендігін анықтауға септесіпті.

Жоғарыда шығу тектері анықталып, көші-кондық үдерістері сараланғандардан кейін де Таяу Шығыс пен Еуропаға жер ауған Орталықазиялық түрк-моңғол текті жұрттар көп болған. Олардың кейінгі келгендері алдыңғылардың мәдениеті аясына жұтылып кетіп отырған. Берірек келе олардың барлығы да үндіеуропалықтар делінетін ілкіарилік жұрттармен аралас-құралас өмір сүріп, күллі Еуропаға жайлы қоныстанып алған.

Осындай ауыс-түйісті өмір иірімдері көнешұңқырлықтардың өлгендерді жерлеу жораларына өзгерістер енгізеді. Өлген ер адамдардың жанына тас балта қойып қабірлеу үрдісі, міне, осы кезеңдерде аяқтанған секілді. Ал кейбір біркелкі молалардан тас балта ғана емес, арба бөлшектері, дөңгелектер де қазып алынған.

Сондықтан «соғыс балтасы» мәдениетін кейде мәйіттерді тізесін сәл бүге сол қырынан жатқыза, үстіне жоса құйып ақымдап жерлеу жоралғысы түрінде сипаттау да археология ғылымында терістеле бермейді. Өлгендерді бұлай жерлеу жоралғысы археологияда катакомбалық (қабір шұңқырын ұңғалап қазу) жерлеу үрдісі деп аталымдалады. Бұл мәдениеттің орнығуына көнешұңқырлықтар да, соғыс балтасы (тас балта) және баулықталған керамика (жіп таңбалы көзе) мәдениеті де, басқа мәдениеттер де ат салысқан болу мүмкіндігі қуатталады. Өйткені катакомбалықтар қабірлерін көнешұңқырлықтарға ұқсатып қазған. Үстіне биік етіп обалар үйген. Қыш көзелерінің табаны баулықталған керамика мәдениетінің сияқты жалпақ, бүйірлері шығыңқы, ауыздар кең болған. Малшылықты, егіншілікті, аңшылықты, балық аулауға құмарлықты қатар ұстанған. Мыс пен қола өндірген [7, 101–103-бб.].

Германияның Эсперштедте аймағынан 5 адамның мүрдесі қазып алынған. Олардың біреуі басқаларынан бөлектеу жерде тас қабірге салынып қабірленген. Қалған төртеуі оның моласынан 700 метрдей қашықтықта жерленіпті. Мүрделерді сараптау барысында, олардың R(xR1b), R1a1, R1a, R1a1a1 гаплотопты жұрттардан екендігі анықталған.

Осыған қарап археологтар бұл адамдарды шығыс жақтан көшіп келіп, осы маңға тұрақтаған далалық халықтардың өкілдері болар деп топшылаған. Өйткені олардың әйелдерінің шығу тектері j1c5, v2c1a1 және v4b1a1a1 гаплотопты жұрттардан болған. Ал, далалық жұрттардың сенімі бойынша, әйелді басқа қауымдардан алу келер ұрпақтың дені-бастары сау, күш қайраттары тасыған тұлғалы азамат болып өсіп-өнуіне ықпал етеді [1, 4-б.].

Осыдан болар, «соғыс балтасы» мәдениетін тудырушылар, жоғарыда нақтыланғандай, Орталық Азиядан Теріскей Еуропаға бірнеше рет жер ауған далалықтардың қатарында келген Маң тайпасының өкілдері болуы мүмкін дегендей ой жиі еске алынады. Маң тайпасы, әлемдік тарихнамада, табиғи-тарихи тұрғыда Байкал көлі маңында ұйысқан алғашқы түрк-моңғол текті этникалық құрылымдардың бірі ретінде бағамдалады. Бұл тайпа өкілдерінің бірқатары бұдан 22–23 мың жыл бұрындары R1b гаплотопты жұрттар қатарында жан-жаққа үдерген. Үдере көшкен олар алғашында Хорасмия өлкесінің етегін ала Каспий теңізін бойлай Арал теңізі маңында, Ембі және Жайық, Еділ өзендерінің төменгі ағыстары алаптарында өмір сүрген.

Маңдар әу бастан-ақ ұрыс-керіске, басқаларға күш көрсетіп әкірендеуге бейім сотқар қауым түрінде бой көрсеткен. Осы мінездеріне қарап, былайғы халық оларды кекете көтермелеп, «ерман», яғни «сотқар, төбелескіш, ұрыс-керіске бейім қатыгез» халық деп атамалап кеткен. Осындай билеп-төстеуге үйір мінездеріне орай олар өзге түздік тайпаларды біріктіріп, одақ құрған. Одақтағы бар билікті өз қолдарына шоғырландырған. Темірдей қатты тәртіп орнатып, одақты «Іш ғұз» бірлестігі атандырған. Уақыт өте келе олар өсіп-өніп көбейген. Жауынгерлік қабілеттерін ұштап, соғыс өнеріне шыңдала түскен. Парсыларды қан қақсатып жиі шауып, олардан ары жатқан Таяу Шығыстық бай елдерге жаугершілік жорықтар жасаған. Сөйтіп өздерін өзге жұрттарға әбден танымал еткен. Парсылар оларды сақ деп атаған. Ішғұздарды ежелгі гректер өз тілдеріне жақындатып, «скуз» атандырған. Қазіргі орыстардың скиф деп жүргендері гректердің «скузының» Еуропа халықтарының дыбыстауындағы «іш ғұз» аталымы.

Маңдардың одақта темірдей қатты тәртіп орната білулеріне, әскерлерінің жауынгерлік қабілеттерінің жоғарылығына, өздерінің батыл да қайсар, айтқанынан қайтпайтын қырсық мінездеріне қарап, былайғы жұрт оларды нағыз патшалар деп құрметтеген, ұлықтаған.

О. Нұсқабаев. Жіп таңбалы көзелерді Еуропаға кімдер алып барған?

Бұл ұғымды ежелгі қытайлар өз тілдерінде «сай уань» – сақ патшалары, еуропалықтар – «царские – скифы» деп атап кеткен.

«Іш ғұздардың біршама жұрты Таяу Шығысқа қарай жылжыған. Ж.с.д. мыңжылдықтарда олар «Қос өзен» (Месопотамия) аралығындағы бай елдерді жаулап алып, «Мидия» (Маннай) мемлекетін орнықтырған. Бұл мемлекет Таяу Шығыс өңірінде жаңа өркениеттердің қалыптасуына жоғары деңгейде сауда-саттықтың, жазу-сызудың, есеп пен мәдениеттің, қолөнер мен зергерліктің, алыс-беріс айырбастың, рухани құндылықтар мен діни наным-сенімдердің туып, дамуына ықпал еткен» [20, 10–11-бб.].

Міне, осы маң жұртының біршамасы батысқа қарай жылжыған. Солардың қатарында, – дейді қазақ тарихшысы Қ.Салғараұлы, – маңдардың «тунгр» (тұңғар) тайпасы жұрты да болған. Олар көше-көше келіп Рейн өзенінен әрі өткен. Сөйткен тунгрлер сол өңірді мекендеп отырған галлдарды өздеріне бағындырған. Тунгрлер галлдарға өздерін «ермандармыз» деп таныстырған. Өйткені өсіп-өнген өңірлерінде былайғы халық оларды «Ерман» деп ұлықтаған. Этнонимдік бұл аталымның алғашқы жартысындағы «ер» (эр, ир) ұғымы байырғы түркітердің «батыр», «нағыз» деген түсініктерін білдіретін. Ал екінші жартылығындағы «маңы» этнонимдік аталымдары болатын. Сонда «ерман» этнонимі «батыр ман», «нағыз ман» ұғым-түсінігін білдіріп шыға келетін. Неміс тілінде «ман» ұғымы «нағыз адам» ұғымын білдіреді. Осы «ерман» этнонимі келе-келе тілдік өзгерістерге қарай «german» делініп аталымдалып кеткен.

Ежелгі заман тарихшыларының германдықтарды өжет, аяушылығы аз, қатыгез жауынгер жұрт ретінде сипаттаулары да пікірімізді тұздықтай түседі.

Римдік тарихшы Тациттің пікірінше (58–117 ж.): «Напротив, слово Германия – новое, а недавно вошедшее в обиход, ибо те, кто первыми переправились через Рейн и прогнали галлов, ныне известные над именем тунгров, тогда прозывались германцами. Таким образом, наименование племени постепенно возобладало и распространилось на весь народ; вначале все из страха обозначали его по имени победителей, а затем, после того, как это название укоренилось, он и сам стал называть себя германцами» [21]. Демек, германдықтардың түп тегі маңдардан бастау алатындығы дау тудыра алмайтын ақиқатты шындық [22, 80–102-бб.].

Жоғарыда аталған «Соғыс балтасы мәдениеті» атты мақалада «баулықталған керамика» мәдениетін түзуші үндіеуропалықтардың

шығыс бұтағын «протобалтославяндар» құрайды, делінген. Сөйлемдегі балттар туралы айтылым құлаққа қонымды. Өйткені балттар әлемдік тарихнамада, ежелгі халықтардың бірі ретінде аталады. Балттар түпкі шығу тегіміз скандинавиялықтармен бір деп есептейді. Скандинавиялықтар да, орыс тілді тарихи әдебиеттерде фин-угор делініп аталып жүрген халықтар тобы да өздерін хундардан бұтақтандырады [5]. Ал «славян текті жұрттар» делінгендер тарихи әдебиеттерде тым беріде, қазіргі жыл санауымыздың ортасына таман пайда болған халықтар деп жазылып та, айтылып та жүр.

Сонда, жоғарыда мәлімделгендей, ж.с.д. 3200–2300 немесе ж.с.д. 2300–1800 жылдар аралығында өмір сүрген үндіеуропалықтардың шығыстық бұтағы делінгендердің арасында славяндар қайдан жүр?

Оның себебі біреу-ақ. Өйткені қазіргі жыл санауымыздың ортасына таман пайда болған делінетін славяндардың тарихы тым қысқа әрі жұтаң, түпкі шығу тектері де бұлыңғыр. Сондықтан, славяндар делінетіндерді еуразиялық кеңістікте ерте дәуірлерден бері қарай өмір сүріп келе жатқан абориген халықтармен туыстатып тарихиландыру қайсыбір орыс тілді тарихшылар үшін әдетті жағдай. Қалыпты құбылыс. Империялық үстем ұлттық саясат соған мәжбүрлеп қойған.

Орталықазиялық R1b гаплотопты жұрттар жоғары палеолиттің соңғы және мезолиттің бастапқы кезеңдерінде-ақ тастардан құралдар жасап алып, оларды күнделікті тұрмыста және өзара ұрыс-керісте пайдалана білуді меңгеріп алған болатын.

Бертін келе шақпақ тастардан (микролиттер) пышақ, найза, жүзі өткір шот және біршама салмағы бар тастардың ортасын тесіп, оған ағаштан сап орнатып алып гүрзі етіп пайдалана бастаған. Арада тағы да бірнеше мыңжылдықтар өткенде көшпелі жұрттар дәстүрлі жауынгерлік соғыс құралдарын жасап, оларды пайдалануды толық меңгеріп алған. Орталықазиялық көшпелі халықтар жауынгерлік қару түрлерін бір аталымға жинақтап «Бесқару» деп атаған. Олар мыналар: 1. Ату қаруы (садақ, оқ); 2. Түйреу қаруы (найза, сүнгі); 3. Кесу қаруы (қылыш, семсер, сапы); 4. Соғу қаруы (шокпар, гүрзі); 5. Шабу қаруы (балта, айбалта, шақан). Қарулардың бұл бес түрі көшпелі қоғамда біздің қазіргі жыл санауымыздың XIX ғасырына дейін қолданыста болып келді.

Міне, осы бес қарудың бірі – балта пайда болу дәуірлеріне және пайдалану түрлеріне қарай дәстүрлі қоғамдарда әртүрлі аталған.

О. Нұсқабаев. Жіп таңбалы көзелерді Еуропаға кімдер алып барған?

Мысалы, тас дәуіріндегі тас балталар күнделікті тұрмыста да, аңшылықта да (соғыс балтасы деп жүргендері осы балта) және де жөн-жоралғылық ғұрыптарда да кеңінен пайдаланылған. Аңшылық құралының ең мықтысы ретінде өлген ер кісілердің «жанына» тас балта қойылып көмілетін. Мыс пен қалайы қосындысынан соғылған қола балталарды орталықазиялық түрк-моңғол текті жұрттар мыс дәуірінде-ақ пайдалана бастаған. Сол замандардағы сенімдерге сәйкес балталардың ғұрыптық нұсқалары да жасалған. Олардың жүзіне, шүйдесіне, сабына әртүрлі өрнектер, жануарлар мен аң бейнелері түсірілген.

Темір дәуірінде тұрмыстық және жауынгерлік балталардың түр-түрі күйыла бастаған. Тұрмыстық балталар қатарында шой балта, шот балта, балға балта, қуыс балта, темір сапты, ағаш сапты балта, т.б. күйылған. Жауынгерлік балталар болаттан күйылған. Олар мыналар: айбалта, шақан, шойын балта, тарақ балта, ала балта, жалмалы қарыс балта, қысқа сапты балта (40–45 см), орташа сапты балта (75–90 см), ұзын сапты балта (180 см), келтек балта, т.с.с.

Соғыс балтасының ең жетілдірілген түрі – айбалта – соғыс қаруы. Айбалтаны көшпелі халықтар өте ерте заманнан қолдана бастаған. Көшпелі халықтар бұл қару түрін XIX ғасырдың соңына дейін қолданып келді. Айбалтаның басы металдан соғылады. Пішіні әртүрлі болып келеді. Балта басының-жалманының жарты ай сияқты дөңгелене соғылуы, Айбалта атауына негіз болған. Осыған қарай Айбалтаның шабуға арналған жағы – жалманы өткір қыры – жүзі, жалманға қарсы жағы – шүйдесі, сап кигізілетін ойығы – ұңғысы, сап пен ұңғының түйіскен тұсы – сағағы деп аталады. Көшпелі халықтардың айбалталары екі басты немесе балта басының шүйдесі ұзынша келген балға пішінде, әйтпесе істік түрінде болып келген. Шүйдесі балға түрінде, бірақ қысқа жасалған. Айбалта басына күмістен ою-өрнек салынады. Ерте замандарда, жоғарыда айтылғандай, балта басына салынған ою-өрнек магиялық рөл атқарған. Айбалтаның сабы ағаштан жасалып, кейде терімен қапталады. Металл жапсырмалармен әшекейленеді. Кейбір балта саптары түгелімен не терімен, не күміспен қапталады. Қолға ұстау үшін саптың төменгі жағына қайыстан бүлдіргі таққан.

Бүгінгі таңда Қазақстанның, Моңғолияның, Тываның, Оңтүстік Сібір мен Байкал өңірлерінің, Якутияның, Орталық Азияның, Шығыс Түркістанның, Түркияның, Кавказдық түрктелі халықтардың тарихи мұражайларында көшпелі халықтардың дәстүрлі қару-жарақтары

қатарында соғыс балтасының түр-түрлері көрсетілімге қойылған. Өйткені көшпелі халықтар пайдаланған қару-жарақ түрлері өз замандарында қазіргі әскерилер қолданатын ең озық қару түрлерінен жоғары бағаланбағанымен, еш кем бағаланбаған. Өйткені, орталықазиялық көшпелі халықтар соғыста жеңіл әрі ыңғайлы, ықшам, шұғыл, қауырт қимылға икемді қару-жарақтарды пайдаланған әр әскери қосын соғысу тактикасына сәйкес келетін соғысу қаруларымен жабдықталған.

Мысалы, айбалтамен соғысу әдісін жетік меңгерген жауынгерлерден айбалташылар қосындары жасақталған. Айбалташылар қоян-қолтық ұрыс кезінде шайқасқа араласқан. Көшпелі халықтардың бейнелеу өнерінде айбалтамен қаруланған, осы қарумен соғысып жатқан жауынгерлердің бейнеленуі жиі ұшырасады.

Соғыс балтасымен қаруланған ежелгі адамдардың тау-тастарға салынған суреттері Орталық Азияның барлық өңірлерінде кездеседі. Айталық, 1994–2004 жылдар аралығында Моңғол–Ресей–Америка археологтары бірлесіп жүргізген зерттеулер аясында тас, мезолит, неолит және қола дәуірлерінде өмірленген ежелгі адамдардың тыныс-тіршіліктері зерделенген. Соның ішінде зерттеушілерді Алтай-Саян, Байкал көлі және Солтүстік Моңғолия өңірлерінде мекендеген ежелгі адамдардың әскери құрамаларының жауынгерлері киген сауыттарының, асынған садақ, қылыштарының, белдеріндегі белдіктерге қыстырылған соғыс балталары мен шокпар, гүрзілерінің, қолдарына ұстаған найза, сүңгілерінің кескінделуі аса қызықтырған. Зерттеу нәтижелерінің қорытындысында көшпелі халықтар жауынгерлері қаруланған қару-жарақ түрлері классификацияланып, олардың әрқайсысы соғыстың қай түрінде қолданылатындығына сипаттама берілген. Қола дәуірі жауынгерлерінің көбіне көп соғыс балталарымен қатар шақанды пайдаланғандығын анықтаған. Американдық зерттеушілерді петроглифтер мен тау-тастарға салынған суреттердегі ат жеңілген арба үстіндегі жауынгерлердің садақ атып немесе балта сілтеп жатқан сәттері, бастарына киген кең жиекті шляпалары таң қалдырған [23].

Ц. Турбат, П.Х. Жискар басқарған «Eurasial» атты моңғол-француз бірлескен экспедиция мүшелері Моңғолияның Баян-Өлгий аймағындағы Пазырық мәдениеті қорғандарынан 2004–2007 жылдар аралығында қоладан соғылған қанжар, балта, шот, қазан-ошақ және жіп таңбалы көзелер, ыдыс-аяқтар қазып алған [24].

О. Нұсқабаев. Жіп таңбалы көзелерді Еуропаға кімдер алып барған?

Орталық Азия өңірлерінен табылған керамикалық бұйымдардың өте ерте дәуірлердегілері саз балшықтан жасалған дөрекі ыдыстар болған. Одан кейінгілері қолдан жасалған, бірақ біршама мәнерленген. Зат беттеріне ою-өрнек салынған ыдыстар болған. Ал кейінгі, яғни ж.с.д. 7–5 мыңжылдықтарда жасалғандары бабымен өртелген, сәнділігі керім керамикалық бұйымдар болған. Бұл орталықазиялық түздік жұрттардың қауымдық өмір сүру тәсілін артқа тастап, біртіндеп өндіруші шаруашылыққа көше бастағандығын білдіреді. Бұл тұста керамикалық бұйымдар отбасылық жасаудан жоғары жаңа қолөнеркәсіптік өндіріске көтерілген. Жіп таңбалы көзелер (орыс ғалымдарының «баулықталған керамика» мәдениеті деп жүргендері) айырбас саудаға шығарылған. Әсіресе, торсықтарға сұраныс жоғары болған. Торсық – бұл қазіргі батыс әскерлері қару-жарақтарымен бірге жандарынан тастамай су құйып алып жүретін құты. Торсық екі жағы томпақ, су ішер ауызы тар ыдыс. Түздік жұрттар бұл ыдысты алыс жолға шыққанда ат қанжығасына байлап, тастамай өздерімен бірге алып жүрген. Шөлдегенде оның ішіне құйылған суды, не айранды, не қымызды ішіп сусындарын қандырған. Кейіндеу келе далалықтар торсықты теріден жасаған. Оған су немесе ақ құйған. Демек, торсық сияқты жіп таңбалы көзелерді де, соғыс балталарын да үй-ішілік тұтыну заттарын да, қару-жарақ түрлерін де орталықазиялық көшпелі малшы қауымдар Таяу Шығысқа, Еуропаға қарап көшкенде өздерімен бірге ала барған. Ал «жіп таңбалы көзенің» шығыстық көрінісі деп есептелетін Орта Днепр және Фатъянов-Баланов мәдениеттері туралы да жоғарыда сараланғандарды қайталауға тура келеді. Өйткені бұл өңірлерде Орталық Азиядан батысқа қарай жылжыған R1b гаплотопты жұрттардың бірер толқындары мекендеп қалған. Еуразиялық кеңістіктің барлық өңірлерінен табылып, аршылған көнешұңқыр, шегенделген және тақта тас, бұлардан кейіндеу катокмбалық мәдениет ошақтарын R1b гаплотопты жұрттардың ұрпақтары түлеткен.

Жалпы орталықазиялық R1b гаплотобынан 200-ден астам әртүрлі халық бұтақтанған. Солардың бірқатары «үндіеуропалық тілді халықтар» деп аталады.

Бірақ қайсыбір еуроцентристік көзқарасты ғалымдар бұл ұғым-түсінікті танымдық тұрғыда мазмұндаудан гөрі, мағынасын саяси астарлап, еуропалықтарды басқалардан артық жұрт етіп көрсетуге ықылас танытып тұрады.

Мұның да өзіндік себептері бар. Сондықтан бұл ұғым-түсініктің

пайда болу тарихына қысқаша болса да шолу жасай өтуді жөн көріп отырмыз.

А.Гитлер билікті иеленісімен немістердің рухын, саяси және еңбек белсенділігін көтеру үшін біршама идеологиялық шараларды жүзеге асырды. Сондай шаралардың бірегейі ретінде немістердің арий текті таза қанды норд тұлғалы халық екендігін дәлелдеуге күш салды.

Арий текті немістердің пайда болған өңірлерін іздестіріп Тибетке, Үндістанға, Иранға экспедициялар аттандырды. Іздестіру нәтижесінде, шынында да арий текті тайпалардың өте ерте дәуірлерді өмір сүргендігі анықталды. Бірақ олардың нақты қай аймақта және кімдерден пайда болғандығы бүгінгі күндерге дейін бегісіз болып келді. Осыған қарамастан «арий» текті тайпаның болғандығы туралы біржақты, көбіне-көп ойдан «құрастырылған» ұғым-түсінікті теориялар Еуропаны кезіп кетті. Том-том түсіндірмелер жазылды.

Сталин көзі тірісінде орыс ғылымына «бұл түсіндірмелерді үндігермандық тілділер» дегіздіртіп, ендіртіп кетті. Түрк-моңғол текті «Маң» халқынан бұтақтанған сақтарды «үнді-иран» текті халық дегіздіртіп, жаздыртып кетті. Орыс ғалымы осы «жалған сталиндік түсіндірмелерден әлі күнге арыла алмай, жазбаларының ғылымилығын жоғалтып алып жүр. Басқашалап айтқанда, батыс ғалымы тарапынан күлкіге қалып жүр. Сталин о дүниелік болып кеткеннен соң «фашистерде іштей кегі бар» орыс тілді яхудей текті ғалымдар «үндігермандық тілділер» дегенді өзгертіп, «үндіеуропалық тілді жұрттар» дегіздіртіп жазбалатып алды.

Мұның да өзіндік себептері болды. Оны ДНК – генеалогия зерттеу тәсілін негіздеушілердің бірі американдық ғалым М.Клесов өзінің 2020 жылдың 19 июнь күні «VopTube»-де төмендегіше түсіндіреді.

Соғыс алдында литван текті археолог Мария Гимбутас ханым Каспий теңізінің шығысы мен Еділ өзенінің төменгі ағысы маңында археологиялық қазбалар жүргізеді... Бірақ фашистерге ілескен бұл ханым алдымен Германияға, әрі АҚШ-қа жер ауады. АҚШ-та жүріп ХХ ғасырдың 50-ші жылдары Ресейде жүргізген археологиялық қазбаларының нәтижелерін жариялайды.

Орыс тілді археологтар «көнешұңқыр» мәдениеті де атап жүрген мәдениет ошақтарын «Қорған мәдениеті» деген терминмен алмастырып алып, «үндігермандық жұрттар» ең алғашында Каспий теңізі мен Еділ өзенінің төменгі ағысында өмір сүрді. Олар осы өңірлерден Еуропаға қарай кеткен деп елді дүрліктіреді.

О. Нұсқабаев. Жіп таңбалы көзелерді Еуропаға кімдер алып барған?

Ал, бұған қарсылық білдірген орыс тілді тарихшылар Каспий теңізі маңында үндіран тілді (Сталиннің анықтамасы) сақтар өмірленген. Міне, осылар күллі еуропалық халықтардың пайда болуының қайнарында тұрған деп даурықты... Осылайша, тарих ғылымында «үндіеуропалық тілді жұрттар» ұғым-түсінігі қалыптастырыла бастады.

Шынында да, М.Гимбутас ханым археологиялық қазбалар жүргізген өңірлерде түп тегі орталықазиялық R1b гаплотопты жұрттардан бұтақтанған түрк-моңғол текті «Маң» жұртының өмірленгені рас, дау тудырмайтын факт. Мандардың германдықтардың ел болып көбеюіне, гүлденіп өркендеуіне тигізген еңбектері зор. Оның шет жағасын жоғарыда қысқаша болса да саралай өттік. Алдағы талдауларды «Маң» жұртының пайда болуы, олар құрған қоғамдық құрылымдардың адамзат өркениеті дамуында өзіндік орны мен рөлі барлығын арнайы талдайтын боламыз.

Ал, қазіргі, яғни бүгінгі таңда, - дейді ойын одан әрі қарай сабақтаған А.Класов, - Каспий теңізі маңында сонау есте жоқ ескі замандарда өмірленген тайпалық жұрттарды 1. М. Гимбутас ханымның «үндіеуропалық», 2. Сталиннің «үндіирандық» халықтар деп атамалауының бір жақтылығы білініп қалды.

Жоғарыда анықталғандай, орталықазиялық R1b гаплотопты жұрттан 200-ден астам әртүрлі халықтар бұтақтанған. Олардың бірі - R1bJ1b тобы. Міне, осы гаплотоп және R1bC2a гаплотопты жұрттар Каспий теңізін айналып, Кавказды басып өтіп, Анадолы арқылы Балқан түбегіне барған. Онда өсіп, өніп көбейе түскен олардың бірқатары Таяу Шығысқа, біршамасы Еуропаға, қалғандары кері көшіп Каспий теңізінің теріскейін ала бұрынғы ата-баба жұртына қоныстанған. Міне, осылардың жергілікті халықпен араласуынан бұдан 5 000 – 4 700 жылдай бұрын R1a гаплотобы бұтантанған. Ал, орталықазиялық R1b гаплотобының бұдан 25 000 жыл бұрын Алтай таулары мен оңтүстік Сібір өңірінде аяқтанғандығы ғылыми тұрғыда дәлелденген ақиқатты шындық [25]. Демек «үндіеуропалықтар» деп аталымдалып жүргендердің 50%-дан астамының бойында орталықазиялық жұрттардың қаны барлығын терістеудің өзі қисынсыз.

Әдебиеттер

1. Кузьмин А.Г. Из предыстории народов Европы // http://www.zlev.ru/59_45.htm
2. Класов А.А., Тюняев А.А. Происхождение человека (по данным археологии, антропологии и ДНК-генеалогия). –М.: Белья альвы, 2020. –1024 с.

3. Клесов А.А. Основная загадка во взаимоотношениях индоевропейской и тюркской языковых семей и попытка ее решения с помощью ДНК-генеалогии // Вестник Российской академии ДНК-генеалогии, 2010. Т. 3, №1, С.3–58.
4. Клесов А.А. Миграционный путь гаплогруппы R1b1b2 в Европу и рассеяние в Европе (критический обзор) // Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии. 2010, Т. 3, № 10, С. 1652–1675.
5. Дроздов Ю.А. Тюркоязычный период европейской истории. –М.: Ярославль: ООО ИПК «Литер», 2011. –600 с.
6. Шука Г. Были латыши тюрками? Феномен обнаружения тюркского субстрата Прибалтики. – Даугавпилс: «Daugavpils drukeraī», 2010. –122 с.
7. Бейсенбайұлы Ж. Орталық Азиядағы арғытүрк сипатты мәдениеттер: этнотектік аспектілер. –Астана, «Ғылым» баспасы, 2015. –468 б.
8. Алпысбаев Қ.А. Тас дәуірі. Қазақстан тарихы. Т.1. –А.: Ғылым, 1980. –496 б.
9. Мелларт Дж. Древние цивилизации Ближнего Востока. М., 1982. –327 с.
10. Mallory (1989:185). “The Kurgan solution is attractive and has been accepted by many archaeologists and linguists, in part or total. It is the solution one encounters in the Encyclopedia Britannica and the Grand Dictionnaire Encyclopedique Larousse”.
11. Гримбутас М. Цивилизация Великой Богини: Мир Древней Европы. –М.: Российская политическая энциклопедия. 2006. –572 с.
12. Сүлейменов О. Язык письма. Взгляд в доисторию о происхождении письменности и *языка* малого человечества. –Алматы, Рим, 1998. –501 с.
13. Блок Р. Этруски. Предсказатели будущего. –М., 2004, –188 с.
14. Немировский А.И. Этруски. От мифа к истории. –М.: 1983. –С. 317.
15. Afyoncu E. Truvanin İntikami. –İstanbul. 2011.
16. Мамедова С.И. О происхождении этрусков // Вестник КазНУ. Серия филологическая. № 32. 2016. С. 66–170.
17. Закиев М.З. Глубокие этнические корни тюркских народов. –Астана: Кантана Пресс, 2011. –400 с.
18. Adile A. Etrüskler (Tursakalar). Türk idiler. –Ankara, 1992. –392 с.
19. Алинеи М. «Этруски были тюрками (Со времени открытия подтверждений языкового и культурного родства) (“Gli etruschi erano turchi (Dalla scoperta delle affinita genetiche alle conferme linguistiche e culturali)”, опубликованная им в 2013 году в Риме // Подготовил Н.Куанышев. Алтын Орда.
20. Ельницкий Л.А. Скифия евразийских степей. Новосибирск, 1977. –134 с.
21. Тацит. Сочинения. –М., 1993. –354 с.
22. Салғараұлы Қ. Күн тегі мен Айдың бауырлары//Түркология. № 3, 2015. 80–102-б.
23. Цэвээндорж Д., Кубарев В.Д., Якобсон Э. Арал толгойн хадны зураг (Петроглифы Арал толгой. Монголия) УБ.: Изд-во ИА АНМ, 2005. –204 с.
24. Эрлэнэбаатар Д. Монгол нутгийн дурвулжин булш хиригсуурийн соел (Культуры херексуров и плиточных могил Монголии) УБ.: Изд-во ИА АНМ, УБ ун-та. –275 с.
25. Клесов А. Новый взгляд на происхождение европейцев...//YouTube. День Тв. 19 июнь 2020 г.

References

1. Kuzmin A.G. İz predystorii narodov Evropy // http://www.zlev.ru/59_45.htm
2. Klesov A.A., Тняев А.А. Proishozhdenie cheloveka (po dannym arheologii, antropologii i DNK-genealogii). –М.: Велъ алвы, 2020. –1024 s.
3. Klesov A.A. Osnovnaya zagadka vo vzaimootnoşeniâh indoevropskoi i trkskoi yazykovyh semei i popytka ee reşeniâ s pomo DNK-genealogii // Vestnik Rossiiskoi akademii DNK-genealogii, 2010. T. 3, №1, S.3–58.
4. Klesov A.A. Migracionnyi put gaplogruppy R1b1b2 v Evropu i rasseianie v Europe (kriticheskii obzor)// Vestnik Rossiiskoi Akademii DNK-genealogii. 2010, T. 3, № 10, S. 1652–1675.
5. Drozdov .A. Trkoyazychnyi period evropskoi istorii. –М.: Ярослав: ООО ИПК «Liter», 2011. –600 s.
6. Şuka G. Byli latsyi trkami? Fenomen obnaruzheniâ trkskogo substrata Pribaltiki. – Daugavpil: «Daugavpils drukera», 2010. –122 s.
7. Beisenbaiūly J. Ortalyq Aziydaǵy arǵytürk sipatty mâdenietter: etnotektik aspektiler. – Astana, «Ĝylym» baspasy, 2015. –468 b.
8. Alpysbaev Q.A. Tas dâuiri. Qazaqstan tarihy. T.1. –А.: Ĝylym, 1980. –496 b.
9. Mellart Dj. Drevnie sivilizatsii Blijnego Vostoka. М., 1982. –327 s.
10. Mallory (1989:185). “The Kurgan solution is attractive and has been accepted by many archaeologists and linguists, in part or total. It is the solution one encounters in the Encyclopedia Britannica and the Grand Distionnaire Encyclopedique Larousse”.
11. Grimbutas M. Sivilizatsia Velikoi Bogini: Mir Drevnei Evropy. –М.: Rossiiskâ politicheskâ ensiklopediâ. 2006. –572 s.
12. Süleimenov O. Yazyk pisma. Vzglyd v doistori o proishozhdenii pismennosti i yazyka malogo chelovechestva. –Almaty, Rim, 1998. –501 s.
13. Blok R. Etruski. Predskazateli buduego. –М., 2004, –188 s.
14. Nemirovskii A.İ. Etruski. Ot mifa k istorii. –М.: 1983. –S. 317.
15. Afyoncu E. Truvanın İntikamı. –İstanbul. 2011.
16. Mamedova S.İ. O proishozhdenii etruskov // Vestnik KazNU. Seria filologicheskâ. № 32. 2016. S. 66–170.
17. Zakiev M.Z. Glubokie etnicheskie korni trkskih narodov. –Astana: Kantana Press, 2011. –400 s.
18. Adile A. Etruskler (Tursakalar). Türk idiler. –Ankara, 1992. –392 c.
19. Alinei M. «Etruski byli trkami (So vremeni otkrytiâ podtverjdenii yazykovogo i kulturnogo rodstva) (“Gli etruschi erano turchi (Dalla scoperta delle affinita genetiche alle conferme linguistiche e culturali)”, opublikovannâ im v 2013 godu v Rime // Podgotovil N.Kuanyşev. Altyn Orda.
20. Elniskii L.A. Skifiâ evraziiskih stepi. Novosibirsk, 1977. –134 s.
21. Tasit. Sochineniâ. –М., 1993. -354 s.
22. Salĝaraūly Q. Kün tegi men Aidyn bauyrlary // Türkologiya. № 3, 2015. 80–102-bb.
23. Seveendorj D., Kubarev V.D., Яkobson E. Aral tolgoi hadny zurag (Petroglify Aral tolgoi. Mongoliâ) UB.: İzd-vo İA ANM, 2005. –204 s.
24. Erlenebaatar D. Mongol nutgiin durvuljin bulş hirigsuuriin soel (Kultury hereksurov i plitochnyh mogil Mongolii) UB.: İzd-vo İA ANM, UB un-ta. –275 s.
25. Klesov A. Novyi vzglyd na proishozhdenie evropeisev...//YouTube. Den Tv. 19 in 2020 g.

Özet

Orta ve Doğu Avrupa bölgelerinde yürütülen arkeolojik kazılarda bakır ve tunç devirlerine ait tek mezarlarda, yanlarına eski dünyanın hayatına dair eşyalar ile silahlar - bağcıklı keramik” ve “taş baltalar”- koyulmuş insan kalıntıları bulunmuştur.

Batı ve Rus tarihçileri bu medeniyet ocaklarını “ipli keramik medeniyeti” ya da “savaş baltası medeniyeti” şeklinde adlandırmışlardır. MÖ 3200-2300 ya da 2300-1800 arasında Avrupa’da birden ortaya çıkan bu kültür ocağını canlandıranlar “temiz Hint-Avrupalılardır” şeklinde açıklanmıştır. Gerçekten de böyle midir? Bunu açıkça ortaya koyabilmek için makalede bu kültürleri kimlerin kendileriyle birlikte Avrupa’ya getirip örnek olarak sundukları, ancak son yıllarda dikkat çekmeye başlayan yeni antropolojik, arkeolojik, lengüistik ve DNA-genetik delillerle ortaya koyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ipli keramik, savaş baltası, tek mezarlar, etnik yapı, yayılma genişliği, kültür türleri, arkeolojik kazılar.

(O. Nuskabayev. İp İşaretli Kaseleri Avrupa’ya Kimler Götürdü?)

Аннотация

В археологических раскопках, проведенных на территории Центральной и Восточной Европы, были обнаружены останки людей из одиночных могил, отнесенных к медным и бронзовым эпохам, с предметами и инструментами раннего житейского быта –шнуровая керамика и «каменные топоры».

Западные и российские историки называют эти центры культуры «культурой шнуровой керамики» или «культурой боевых топоров». И те, кто возродили этот культурный центр, внезапно появившийся в Европе между 3200–2300 гг. до н.э. или 2300–1800 гг. до н.э., являются «чистыми индийскими европейцами». Так ли это на самом деле? Для выяснения очевидности в статье обосновывается тот факт, что те, кто привез эти культуры с собой в Европу, являются новыми антропологическими, археологическими, лингвистическими и ДНК-генеалогическими свидетельствами, которые только в последние годы стали внедряться в научный оборот.

Ключевые слова: шнуровая керамика, боевой топор, одинокие могилы, этническое образование, ареал распространения, виды культуры, археологические раскопки.

(O.Нускабаев. Кто привез в Европу кувшины со знаковой резьбой?)